

UDK 821.163.42.09-31

Pregledni rad

Ivan BOŠKOVIĆ (Split)

Filozofski fakultet u Splitu

boskovic@ffst.hr

SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU I ČIŠĆENJE PAMĆENJA U ROMANIMA LUDWIGA BAUERA: IDENTITET I ZAVIČAJ U BAUEROVOJ KNJIŽEVNOSTI

Najznačajnije stranice književnoga djela Ludwiga Bauera posvećene su sudbini Nijemaca (Folksdojčera) na ovim stranama u kovitlacima povijesti dvadesetoga stoljeća. O temi o kojoj se do jučer nije smjelo govoriti on je progovorio zrelo i književno uvjerljivo, postrance ideoloških opterećenja i animoziteta, poručujući da se o tome ne smije šutjeti. Pozivajući na čišćenje pamćenja, njegova je književnost na sebe preuzela i ulogu svjedočenja prošlosti i suočavanja „s djelićima skrivene istine“. Ključna pitanja Bauerove književnosti su pitanje identiteta, zavičaja, pripadanja. U traganju za odgovorima na ta pitanja njegovi likovi – u kojima nije teško prepoznati lica i njegove sudbine – ne prihvataju odrednicu „ni naši ni njihovi“, nego svojim djelom i djelovanjem dokazuju gdje im je mjesto i gdje im je zavičaj.

Ključne riječi: Bauer, književnost, Folksdojčeri, svjedočenje prošlosti, čišćenje pamćenja, identitet, zavičaj

Književnost Ludwiga Bauera u posljednje vrijeme dobiva atribucije prvorazredne književne činjenice. Razloge zakašnjele primjerene recepcije – uza nesklonosti književne fortune – zacijelo treba (po)tražiti u domaćim književnim (ne)prilikama koje još upravljaju književnim životom kao što su to upravljale sudbinama mnogih njegovih likova kojima je „Povijest koja je divljala“ (Šojat Kuči) – u različitim oblicima isključivosti, animoziteta, ideoloških opterećenja i uzavrelih strasti – namijenila uloge gubitnika. Ne manji dio razloga treba tražiti i u činjenici da su Bauerovi likovi (najčešće) pripadnici (njemačkog) naroda kojemu su ratni pobjednici, obučeni u ideološke

odore *osloboditelja*, namijenili ulogu kolektivnih krivaca¹, pa su s tim teretom bili prepušteni na milost i nemilost njihovoj samovolji. Odlukama najviših državnih tijela često su im uskraćivana nacionalna i građanska prava, pa su nesmiljeni progoni i masovna protjerivanja, sabirni logori i deportacije bili svakodnevnica velikoga broja čiju su sudbinu prekrili oktroirana ideološka represija i posvemašnji zaborav. Izbrisane iz života, a s vremenom i iz kolektivnog pamćenja, ideološka historiografija i publicistika godinama za sudbine Bauerovih likova nisu pokazivali interes. Štoviše, svaki pokušaj karakteriziran je „revizijom prošlosti“ s posljedicama koje su iz toga proizlazile.²

Istina, koliko god se Politika/Moć trudila prešutjeti i zabraniti govor o tamnim i mračnim stranicama svoje ideološke prakse, s vremenom su na vidjelo izbijale mnoge potresne činjenice; osim što su govorile o „komadićima skrivene istine“³, razmjerima mnogih drama – i pojedinačnih i kolektivne – pozivale su na suočavanje s prošlošću i na „čišćenje pamćenja“. U tome razotkrivanju i književnost je odigrala značajnu ulogu. O tome svjedoči pozamašan broj stranica, u širokom rasponu od dnevničkih zapisa i uspomenskih knjiga⁴ do naracija s atribucijama iznimne književnosti⁵ među kojima je, po mnogima i književno najupečatljivija, ona Ludwiga Bauera. Premda i nije prvi koji je književnošću progovorio o sudbini i stradanju Nijemaca (Folksdojčera) na ovim stranama, zacijelo je među prvima koji je to uradio na način koji ne ostavlja sumnje u (visoku) književnu relevantnost.

¹ Usp. Vladimir Geiger, „Prikaz i sudbina Folksdojčera u hrvatskoj i srpskoj književnosti do 1990.“, *Republika*, Mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo, god. LXI, br. 9, Zagreb, rujan 2005, str. 93–109; Vladimir Geiger, „Prikaz i sudbina Folksdojčera u hrvatskoj i srpskoj književnosti od 1991. do 2005.“, *Kolo*, Časopis Matice hrvatske, god. XV, br. 4, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 5–27; Vladimir Geiger, „Prikaz i sudbina Folksdojčera u hrvatskoj i srpskoj književnosti od 1991. do 2005.“, *Putujući Slavonijom...*, Godišnjak za povijest, kulturu, pouku i razonodu, br. 26, SN Privlačica, Vinkovci, 2008., str. 36–55. ISTI, www.zajednica-nijemaca.org/images/geiger%20knjiga.pdf

² „Prvi razlog zbog kojeg se time bavim jest činjenica da sudbina podunavskih Švaba nije dovoljno poznata. Važan je razlog to da je istina o toj etničkoj grupaciji često nedobronamjerno izvrtana. Podunavski su Švabe nakon Drugoga svjetskog rata bili proglašeni suradnicima okupatora i uništeni kao značajan civilizacijski korpus. Mnogi su izginuli u logorima, mnogi su otišli u progonstvo. Pritom nisu bili surađivali s fašistima više od drugih naroda na ovim prostorima. Vjerojatno su surađivali proporcionalno manje. Primjerice, jedini antifašistički list koji je izlazio na njemačkom jeziku izdavali su upravo podunavski Nijemci“. U: *Zanimljivo i lijepo publika ne voli*; razgovor s Ludwigom Bauerom, Vijenac (MH), god. XIX, br. 462, str. 11 (17. studenog 2011.)

³ Ludwig Bauer, *Zavičaj, zaborav*, Fraktura, Zagreb, 2010., str. 283.

⁴ Npr. Theresia Moho, *Marijanci*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1998.; Roda Roda, *Pripovijesti iz Slavonije*, NZMH, Zagreb, 1998.

⁵ Ivana Šojat-Kuči, *Unterstadt*, Fraktura, Zagreb, 2010.

1. Već romanom *Kratka kronika porodice Weber* ⁶ Bauer je pokazao kako se o „teškoj temi“ može govoriti relevantno a da se ne upadne u zamke ideoloških opterećenja, koje i sama sudbina romana priziva. ⁷ Pisan u „najboljoj tradiciji evropske proze“ (Lovrenović), Bauerov roman govori o sudbinama četiri generacije (njemačke) porodice Weber u kovitlacima povijesti i na prostoru na kojem su povijest i zemljopis često miješali (dobitne/gubitne) karte, od europske četrdesetosme, preko godine početka drugoga rata do poslijeratnih godina i sudbine njegovih potomaka Jakoba i Gizele. U Bauerovoj kronici prvi koji je „zaslužio“ mjesto je Wilmos, po jednima sudionik *burnih dana četrdeset i osme*, po čemu je dobio atribuciju *mađarskoga rodoljuba*, a po drugoj verziji potomak *plemenite krvi pomeranskih vitezova*. Ne držeći međutim nimalo do „nepostojećih zasluga“ već nastojeći biti jednak onima s kojima je živio, Wilmos je svojim djelom i djelovanjem ostavljao neizbrisive tragove u memoriji gradečkog zavičaja. Slično su postupali i ostali Weberovi, predano radeći na dobrobit kraja (zavičaja) i ljudi s kojima su preko stotinu i dvadeset godina dijelili zajedničku sudbinu.

Bauer višekrat ističe da su Weberovi s prijezirom odbacivali sve kvalifikative koji bi ih razlikovali od ostalih. Nastojeći naime *razumijevati i sebe i druge*, u životu su radili sve kako bi opstali; bili su tako i lađari i glazbenici, učitelji i mostograditelji, poljoprivrednici i intelektualci, ženili su se i umirali s ljudima kraja u kojem su živjeli, bivali herojima i odbačenima, bježali su i skrivali se od nedaća, dopadali zatvora i na vlastitoj koži trpjeli udarce ideologijâ koje su na ovim prostorima ostavljale svoje tragične i krvave biljege. Kako posreduje Bauerova kronika, Wilmos će tako umrijeti navršivši stotinu godina; Junior se spominje uoči drugoga rata, u kojemu Rudolf zbog (sumnjiva) prezimena ne sudjeluje, a u kraju/zavičaju ga pamte po tome što je srušio most – koji je sam gradio! – i to u trenutku kada je preko njega prolazila njemačka kolona. Jakob završava u invalidskim kolicima, učiteljica Gizela postaje partijskom aktivisticom, Vilka pak „proguta noć“, dok će se ostali Weberovi, nošeni vjetrovima povijesti „koja neprestano donosi promjene, ali redovito nagore“, ⁸ raštrkati po svijetu, od Pariza do Amerike, potvrđujući svojim radom i djelom „da nisu ljudi o kojima se uspomene čuvaju u muzejima“. ⁹ Sudbinama svojih likova Bauerova *kronika* potvrđuje misao da ljudi pripadaju

⁶ Ludwig Bauer, *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001.

⁷ Roman nije dobio stimulaciju tadašnjega SIZ-a za kulturu pa je tiskan u Sarajevu (1990.). U kaosu nadolazećih ratnih stradanja tamo je nestao (zapaljen!), simbolički doživjevši sudbinu sličnu sudbinama likova o kojima govori.

⁸ Julijana Matanović, *Vlast nad Poviješću*, u: *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., str. 261.

⁹ Jagna Pogačnik, „Obiteljska kronika koja priča o epohalnim povijesnim temama“, u: *Backstage*, Pop&Pop, Zagreb, 2002., str.165.

zemlji na kojoj žive. „Biti koristan i u pomirbi sa svijetom“ nije samo misao koja je upravljala njihovim životnim postupcima, nego (i) zalog suživota s drugima. Premda se ni po čemu nisu razlikovali od ljudi s kojima su dijelili iskustvo povijesti, tek su ponekad, bjelodani kronika, možda (samo) „bolje detektirali duh i pripadne ideje vremena“ te „na svojoj koži osjećali sve međunacionalne tenzije i netrpeljivosti“.¹⁰ Po tome su ne samo bliski brojnim hrvatskim sudbinama, nego su jedno od njihovih lica¹¹ kakvih u „povijesnim proturječjima, krikovima epohe, mijenama i kušnjama na ovim stranama nikada nije manjkalo“.¹²

Nemec navodi da je kronikom o Weberovima Bauerova spisateljska nakana bila pokazati kako „ratovi, revolucije, društveni preokreti, nacionalne mitologije, lijeva i desna politička 'skretanja'“¹³, odnosno kako se „Povijest na drastičan način upleće u privatne biografije, modelira ih, preusmjeruje životne putanje“. Koliko god podatna, forma kronike međutim nije mu omogućavala da izrazi svu težinu sudbina koje je povijesna praksa uvjetovala. U nakani da i dodatno oprostori komplekse „njemačke teme“ u hrvatskom/jugoslavensklom prostoru, Bauer se ubrzo oglasio romanom sličnih intonacija i sadržaja, *Biserjem za Karolinu ili Križni put Borisa Brucknera* (1997).¹⁴ Radnju romana Bauer je smjestio u poslijeratnu Hrvatsku temeljeći njegov govor na priči o odrastanju, mladosti i životu glavnog lika Borisa Brucknera, profesora povijesti s književnim i novinarskim sklonostima.

Bauerov je junak sin hrvatskoga Nijemca Theodora Brucknera, uglednog predratnog komunista i partizana te cijenjenog gimnazijskog profesora koji umire u umobolnici. Nedokučivim zakonima povijesnih zbivanja umobolnica postaje mjesto u kojem skončava i njegov sin, a uz njegovu dječaćku zaljubljenost u Karolinu i nesmotrene istupe uvjetovane čestim pijanstvima, kako podastire motivacija romana, značajan dio razloga njegovoj tragičnoj sudbini leži u pripadnosti narodu kojemu je vlast/ideologija pripisala grijehe

¹⁰ Isto, str. 164.

¹¹ Željko Kliment, „Tipična hrvatska sudbina“, *Večernji list*, 2. VIII 1991. Goran Beus Richembergh, „Povijesni roman kao faktor suvremene povijesti“, u: L. Bauer, *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001, str. 265 - 267. [pogovor drugom, hrvatskom izdanju]; Goran Beus Richembergh, „Povratak fotokopija“. Ludwig. Bauer, *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., u: *Vijenac*, novine Matice hrvatske za kulturu, umjetnost i znanost, Zagreb, 3. svibnja 2001, str. 8; Julijana Matanović, „Vlast nad poviješću“, u: L. Bauer, *Kratka kronika porodice Weber*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., str. 253 - 264. [pogovor drugom, hrvatskom izdanju].

¹² Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana III*, ŠK, Zagreb, 2003., str. 394.

¹³ Nemec, isto.

¹⁴ Ludwig Bauer, *Biserje za Karolinu ili Križni put Borisa Brucknera*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.

kolektivnog krivca. Iako je Bauerov junak svojim ponašanjem i djelovanjem dokazivao da se njegov život ne može svesti u uske okvire nacionalne identifikacije, grijeh pripisan njegovu narodu prenio se i na njega samoga, pa je njegov kraj u ludnici posve razumljiv i pričom dosljedno motiviran.

U ovom romanu, za koje je kritika kazala da su mu ambicije možda bile i naglašenije od ostvarenih,¹⁵ Bauer je izraženije nego što je to slučaj u *Kratkoj kronici*..., sudbinu svoga junaka uvjetovao njegovom nacionalnom pripadnošću. Namijenivši mu u romanu ulogu nositelja sudbine cijelog kolektiva, sa svim opterećenjima što ih je ideološka isključivost, izražena u mnoštvu vješto i prikladno izabranih detalja, nametnula pripadnicima njemačkoga naroda, njome se odašilje poruka – posredno i simbolički – kakvo su im mjesto i status u društvu određeni. U tome zacijelo treba tražiti i razloge nerazumijevanja, neprilagođenosti i „izmještenosti“ njegova junaka i njegov tragičan udes u ludnici gdje „može ostvariti neograničenu slobodu govora bez posljedica“.¹⁶ Nasuprot njegovoj sudbini Karolina, koja se na simboličkoj razini može razumijevati kao politika, koja umjetnost (Borisa) nastoji iskoristiti za svoje planove pri tome ne prezajući od ičega i ne birajući sredstva, na kraju „dogura do diktature“.

Stavivši u teret svomemu junaku dio tereta naroda iz kojega je potekao, Bauer je njegovom tragičnom sudbinom pokazao kako njegova „averzija prema kolektivizmu svih ideoloških predznaka vodi do ludnice kao, marinkovićevski rečeno, zoopolisa, jedi-nog mjesta na kojem se u tom svjetlu obrnutih vrijednosti još uvijek može biti svoj“.¹⁷ Istovremeno je otvorio vrata kompleksne teme koja će svojim intonacijama, a još više tragičnim sudbinama likova, reljefan okvir zadobiti u romanima koji će potom uslijediti. Naime, u trenucima kada ideološko ludilo (reprezentirano u Karolini) na razmeđu stoljeća (po čemu se ovaj roman dijelom uklapa u dosta eksploatiranu temu kraja stoljeća!) sve više ustupa mjesto nacionalnoj isključivosti i netrpeljivosti, neovisno s koje strane dolazili, krvavo kolo rata opet počinje plesati svoj krvavi ples. A upravo je rat, premda nije u prvom planu Bauerova narativa, najdublji predtekst i okvir romana *Partitura za čarobnu frulu*.¹⁸

Junak Bauerova romana zove se Ferdinand Konjic; glazbenik je i intelektualac porijeklom iz Sarajeva, grada u kojemu je prestolonasljednik – po kojemu je „iz inata“, i dobio ime doživio svoj tragičan kraj. Tjeran vjetrovima (nedavnog) rata i uzavrelih strasti, poput mnogih *nesretnika* zatekao se

¹⁵ Strahimir Primorac, „Smrtonosni zagrljaj“: Biserje za Karolinu, u: *Prozor u prozu*, DHK, Zagreb, 2005., str. 65.

¹⁶ Isto, str. 67.

¹⁷ Jagna Pogačnik, isto, str.186.

¹⁸ Ludwig Bauer, *Partitura za čarobnu frulu*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2002.

u Beču – metropoli K&K monarhije – pokušavajući se potvrditi i ljudski i profesionalno. Iz sjećanja koja opterećuju njegovu uznemirenu svijest na vidjelo izbija obilje činjenica značajnih za razumijevanje njegova položaja, a najviše ga opterećuje spoznaja da mu je sestra silovana u logorima smrti, nakon čega je počinila samoubojstvo. U Beču, nekad velikom kulturnom i političkom središtu, koje se poput brojnih europskih metropola voli hvaliti svojom tolerancijom, Bauerov se junak zapošljava kao vozač; u poslu upoznaje šarolik svijet, suočava se s brojnim predrasudama, doživljava i proživljava poniženja, policija ga uhodi i na kraju lišava posla, a susreti, makar i kratki, s brojnim izbjeglicama iz nekadašnje monarhije njegov položaj čini dodatno „izgubljenim“.

Među ljudima koji pokušavaju razumjeti Bauerova junaka posebno se ističe američki crnac, koji oko projekta *Budućnost za Bosnu* nastoji okupiti „nesretnike“ s Balkana. I doista, okupivši oko projekta nekolicinu glazbenika, dovodi ih na pozornicu, na kojoj se, pred zapanjenom publikom, događa tragično i grozomorno finale: Ferdinand frulom – koju je za potrebe zajedničke svirke uzeo umjesto svoje flaute – Ciletu prerezuje vrat, čime se balkansko krvavo kolo nastavlja pred očima „kulturnoga svijeta“, a njihovo vjerovanje u (mogućnost) zajedništva raspada (u krvi)!

Taj Bauerov roman simboličniji je, dublji i teži no što se to na prvi pogled čini. Držimo da ga treba čitati „ispod“ i „između redaka“ jer je u njegovim slojevima sve razložno motivirano i uvjetovano: od izbora lika/likova, mjesta gdje se radnja odvija, do naglašene simbolike poruka koje mu osiguravaju bitno drukčiji i žanrovski i vrijednosni predznak. Izbor Beča, naime, tako je posve opravdan; nekadašnje središte velike monarhije svojom tolerancijom predstavlja mjesto koje apsorbira sve „štakore“ (simbol nesretnika koji su se razmiljeli diljem europskih gradova!) koje je ratna nevolja rastjerala; u fruli ne treba gledati samo narodni instrument nego i mjeru kolektivističkog svjetonazora pretpostavljenu europskoj flauti, kojom se Ferdinand kao glazbenik i intelektualac legitimira. Kao sredstvo kojim će ubiti svoga romanesknog i svjetonazorskog antipoda, Bauer kao da je želio apostrofirati duboke naslage (povijesne) mržnje ugrađene u ljude na balkanskim stranama, od koje nije nitko imun: ni glavni junak, ni njegova žrtva. Pa iako su smrt, mržnja i zlo trajno opterećenje Bauerovih likova, on nije mogao a da sve to ne predbaci, na svoj ironijski način, uljuđenoj (bečkoj) javnosti; krvavim ubojstvom pred zgroženom publikom, držim, htio je djelovati na njihovu zaspalu svijest, na njihov „humanitarni teatar“ i upozoriti da se doista dogodilo zlo pred kojim su oni zatvarali oči. S takvim, simboličkim, predtekstom, i priča o glavnom junaku postaje dramatičnija te poziva na suočavanje s pitanjima (moralnim, ljudskim, političkim...) koje aktualizira.

2. Bez obzira na može bitna nacionalna ili egzistencijalna određenja svojih likova Bauer je pisac koji ne skriva empatiju prema žrtvama, neovisno o razlozima koji su ih žrtvama učinili. O tome svjedoči i roman *Don Juanova velika ljubav i mali balkanski rat*¹⁹ čija se radnja odvija uoči najnovijega rata. Naime, Bauerov Jan uoči rata, po potrebi službe, odlazi u Beograd na rad u saveznu administraciji. Premda prvotno stručnjak a ne političar, ubrzo shvaća gdje se nalazi. Njegov „nezavidan položaj“ nadolazeći rat čini teškim, a raspad obitelji, odlazak sina u (bivšu) vojsku, uključivanje u domovinski rat i potom sinovo ranjavanje i transplantacija bubrega te smrt majke, uistinu i dramatičnim. Nakon što se vratio iz rata, kao „savezni kadar“ Bauerov se junak nađe na ulici; depresivan i psihički „potrošen“, uz to i bez ikakva oslonca u životu, utjehu nalazi u zagrljaju tridesetak godina mlađe djevojke, nekad zaljubljene u njegova sina, da bi na kraju, na vlastitoj glavi, osjetio svu snagu i moć oružja.

Iako tim romanom dominiraju „poznati“ sadržaji i stereotipi vidljivi u piščevu odnosu prema društvenoj zbilji (naglašavanje vladavine podobnih, olako odbacivanje politički „isluženih“ kadrova, nova društvena ikonografija, isticanje provincijalnosti i zatvorenosti društvenog života), u njemu nije teško naći dodirnice s prethodnim Bauerovim knjigama. Osim literarnih postupaka i odnosa između likova (Brucknerovi se, naime, susreću u *Biserju* ...), Bauer iznova želi podcrtati i posvijestiti misao da ljudi pripadaju zemlji na kojoj žive, nasuprot idejama i mitologemima koji su radali mržnjama, zlom i ratovima. U riječima junakove majke: *U stvari, vele da je sada sloboda i demokracija. Znači da bismo te sada mogli slobodno zvati Johann. Ali Jan je također lijepo ime, zar nije, Hansi? Samo nemoj zaboraviti svoje korijene. Kad si posljednji put bio na očevom grobu? (...) To je moj zavičaj. Ja zato odavde ne idem. Stalno me netko želi uvjeriti da ovo nije moj zavičaj, ali to jest moj zavičaj. Oduzeli su nam kuću u Donjoj Mali, imanje pokraj Šarengrada, vinograd, ali mene nisu iskorijenili. Imam svoje grobove, svoju kućicu i svoj vrt. (...) Svi sad svojataju ovu zemlju i pobili bi se zbog nje i zbog svojih grobova. Ja nikoga ne bih ubila, ali nisam manje tvrdoglava od njih. Das ist auch unsere Heimat, Hansi.* – nije teško pročitati duboku oporuku, ali i ključ budućnosti i života na stranama čiju su povijest pisali ratovi i krv, iznova aktualizirajući teret pitanja o sudbinama Nijemaca na ovim prostorima, suprotno onima koji bi „eliminirali i nadomjestili povijesnu istinu“.²⁰

¹⁹ Ludwig Bauer, *Don Juanova velika ljubav i mali balkanski rat*, KruZak, Zagreb, 2002.

²⁰ Isto, str. 126–127.

3. Dijelevi s navedenima zajedničke ishodišne značajke, roman *Patnje Antonije Brabec*²¹ također govori o utjecaju politike i povijesti na sudbinu pojedinca/obitelji, i ovaj put kroz likove njemačkoga podrijetla. Sastavljen od šest poglavlja, roman posreduju dvije perspektive, ženska i muška (*Desna strana mozga* i *Lijeva strana mozga*). S *Interludijem* i dramom o Antonijinim patnjama na kraju, svakoj od pripovjedačkih perspektiva pripadaju po dvije dionice iz kojih otkrivamo bitne sadržaje iz života likova, od njihova rođenja i obitelji, do međusobnog upoznavanja, vjenčanja, rađanja djece pa sve do konačnog raspada obitelji.

Junaci Bauerova romana, Antonija i Martin, pripadnici su njemačkoga naroda. Iako društvena praksa prema njima ne pokazuje, barem ne odveć vidljivo, drugačiji odnos nego prema drugima, na nekoliko mjesta i jedan i drugi lik opravdanje za ono što im se događa nalazi u svojem njemačkom porijeklu, a shodno njemu i ideološkoj praksi koje je ona izražavala prema njima. Tako Bauerov Martin iz djetinjstva nosi odbojnost prema njemačkome, materinskome jeziku jer ga stalno podsjeća na batine koje bi dobio dočim bi njime progovorio. U školi u kojoj su Nijemci bili stigmatizirani kao (kolektivni) neprijatelji, Martin izjavljuje da „mrzi njemački“ te da su Nijemci „naši neprijatelji“.²² Vjerojatno u tome treba tražiti razloge i zbog kojih mu je majka zabranjivala govoriti njemački:

Zabranjivala sam ti. Čak sam te i tukla – rekla je mama i uzdahnula. – Žao mi je, ali imala sam razlog. Prokelti rat. Sjećaš li se Ome? Učila te moliti na njemačkom.

– *Malo. Ne sjećam se previše. Kada je ona umrla?*

– *Nije umrla.*

Oma uopće nije umrla. Oma je bila živa. I Otata je bio živ. Geigerovi su preživjeli, a Trischelerovi su nestali. Trischler je bilo mamino djevojačko prezime. To je znao. Tata je bio ranjen, ponavljala je mama, paraliziran; nije se mogao javiti: nije bio priseban. On bi ih spasio. Bez njega zahvatila ih je bujica. Svi su naši Nijemci tada bježali. Ili su ih tjerali. Kasnije se više nije moglo ništa učiniti. Time što su dijelili sudbinu ostalih bili su označeni neprijateljima; iako previše izbora nisu imali. Da su riskirali i ostali, tko zna što bi se s njima dogodilo. Možda i s nama. Osobito s tetom Monikom. Trebalo je odlučiti u hipu. Bilo je: progonstvo ili logor. Poslije su se Oma i Otata javili iz Gleisdorfa. To je u Austriji. Tamo je bila bijeda. Mama i tata slali su im brašno, u onim kartonskim kutijama. Ponekad su slali i suhu slaninu; čak i jaja, zamotana u komade papira i uvaljana u brašno.

²¹ Ludwig Bauer, *Patnje Antonije Brabec*, Fraktura, Zagreb, 2008.

²² *Patnje Antonije Brabec*, str. 69.

– *Shvaćaš? Trebalo im je pomoći da prežive. Sada više ne treba. Sada je ondje bolje nego tu – rekla je mama.*²³

Bauerov se Martin sjeća i jedne slike s likom Ernsta Thälmana i prijetnje partijskog dužnosnika: *Ti, mali, pazi što crtaš.*²⁴ Godine 1948. ta je slika, kako se dade zaključiti iz vremenskih diektika, značila prijetnju Golim otokom, jer je riječ o liku njemačkoga predratnoga komunista, koji – po mišljenju partijskih pravovjernih – i nije mogao biti nitko drugo do li informbiroovac.

Nadalje, za razliku od onih koji su odselili ili bili protjerani u Njemačku, među kojima je bilo i rođaka Bauerova junaka, njega pak nikada nije privlačila misao da ode *tamo*, čak i u teškim vremenima kada posla u „ludoj zemlji“, kako kaže jedna od Martinovih rođakinja, nije bilo. Međutim, kada stjecajem okolnosti Bauerov junak po potrebi posla i dopiše u Njemačku, zato jer je dobar inženjer i poznaje njemački jezik, i gdje je po „prvi put u životu imao osjećaj da je slobodan, da može činiti i vjerovati što hoće“²⁵, on – kojega su smatrali svojim, Volksdeutscherom – ni nakon nagovaranja ne pristaje uzeti njemačko državljanstvo. Štoviše, pripovjedač naglašava da se vraća iz *te svoje Njemačke*, pritom ne pokazavši nimalo želje da u njoj ostane, priznajući da mu je mjesto uz njegovu obitelj. Slično tako postupaju i (autobiografski) junak Bauerova romana *Zavičaj, zaborav*; nakon što mu prijatelj sugerira da baci svoj pasoš, da se „odreče državljanstva“ i dobije „svu pomoć predviđenu za useljenike-sunarodnjake“, uzvraća mu: (...) *nisam mislio kupovati svoje pravo na ostanak u ovoj zemlji, bez obzira što bih je mogao smatrati do određene mjere svojom zemljom, čak domovinom svojih predaka, nisam dakle mislio kupovati pravo na ostanak time da se odričem zemlje u kojoj sam rođen (...)*²⁶

4. Bauerovo djelo, što ističe i književna kritika, na različitim je razinama književne tvorbe, premreženo refleksima kompleksne teme kakva su pitanje sudbine podunavskih Švaba i njihova identiteta na ovome prostoru posljednjih stotinu i više godina. Bilo da je riječ o sudbinama pojedinaca i cijelih obitelji ili zajednice, bilo pak da intonacije teme uokviruju društveno ozračje i ideološki kolorit, koordinate teme svoje prave dimenzije i osvjetljenje dobivaju u (višeput nagrađenom) romanu *Zavičaj, zaborav*.²⁷ Riječ je o djelu slojevitih rukavaca u kojem elementi autobiografskog romana, romana odrastanja i društvenog romana „dramatiziraju“ opsesivnu potragu glavnog junaka za svojim zavičajem

²³ Isto, str. 82.

²⁴ Isto, str. 94.

²⁵ Isto, str. 168.

²⁶ Ludwig Bauer, *Zavičaj, zaborav*, Fraktura, Zaprešić i Njemačka zajednica, Osijek, 2010. str. 346–347.

²⁷ Isto.

i svojim identitetom,²⁸ istovremeno osvjetljavajući nedovoljno poznate, zabranjene i zaboravljene stranice nedavne prošlosti u kojoj se o takvim sudbinama i sudbini cijele jedne zajednice nije smjelo govoriti.

Priču toga romana – znakovito opsežnijeg od dosadašnjih Bauerovih naracija – u prvome pripovjedačkom licu pripovijeda Lukijan Pavlović/Ludwig Bauer, a obuhvaća vremensko razdoblje od Drugoga svjetskoga rata do Domovinskoga rata; od trenutka kada u košmaru zbivanja ostaje bez roditelja i biva posvojen od čovjeka koji mu je ubio oca, do početka Domovinskoga rata, kada je u vinogradu zaradio udarac kundakom od nepoznatog naoružanog čovjeka, a uokviruje ga potresna, gotovo amblematska slika kojom roman započinje i završava: „Oficirče malo! rekla je majka, veselo i očajno u isti mah, zamijala se i jauknula, malo odmaknula rub teške zavjese, one koja se navlačila noću da ujutro ne znaš je li svanulo ili nije, i pokazala je pognutu figuru, figuricu na kraju kolo-ne, nekog nedoraslog dječaka na konju koji je također bio manji od svih onih konja na početku kolone, majušnog konja poput magarca, ali mršavijeg, bio je taj mršavi konjić niži i od vojnika koji su glavinjali naprijed i koji bi možda popadali da na kraju kolone nije jahao i klatio se na umornom kljusetu taj pogrbljeni dječak u vojničkoj pelerini. Der kleine, rekla je majka i pokazala prstom, a kada su se izgubili iza ugla, i čulo se još na trenutak kloparanje teških cipela, rekla je Prinz Eugen Division, rekla je to onako kako se govore obredne riječi na kraju pokopa, riječi nakon kojih svi prilaze rupetini što zjapi u zemlji i bacaju grudu unutra, dobro sam pamtio taj zvuk, tupo udaranje o poklopac lijesa, a pamtio sam i majčin izgovor, s otegnutim diftongom na početku druge riječi: Oegen, Princ Oegen Divizijon, rekla je majka, ali mi ostajemo, ostajemo ovdje, mi ostajemo kod kuće“.²⁹

Činjenica da navedena slika otvara i zatvara roman, daje joj posebno značenje; u funkciji gotovo hermeneutičkog mjesta ona nudi ključ i razloge junakove opsesivne potrage za identitetom. Iz elemenata koji tu potragu konstituiraju – a mnoštvo ih je i s različitim stupnjem narativne romaneskne uvjerljivosti – izbija mnoštvo potresnih podataka iz junakova života i života ljudi njegova kraja. Tako se otkriva da je mali Lukijan posvojče seoskog učitelja i partizanskog komesara, čovjeka koji mu je ubio oca, pripadnika ss-divizije Prinz Eugen; majka mu je bila Njemica, a umrla je u logoru gdje su protjerani mnogi iz kraja u kojem su živjeli. Iako se „očuh“ trudio da dječaku život učini što boljim, dječakovo je odrastanje bilo opterećeno nizom mučnih otkrića, od toga da mu je očuh ubio oca, da su mnogi „sunarodnjaci“ protjerani, da su njihove kuće naselili kolonisti, da su mu promijenili ime i slično. S vremenom

²⁸ „Porijeklo, identitet, to su moje osobne zagonetke, gotovo neuroza“, u: *Zavičaj, zaborav*, str. 244.

²⁹ *Zavičaj, zaborav*, str. 13. i str. 424–425.

ta će mučna otkrića, a dječak/pripovjedač/Bauer doznavao ih je na razne načine: u razgovoru s prijateljima, u školi i čitanju knjiga do susreta s ljudima – uznemiriti ionako nemiran njegov unutarnji svijet, učiniti ga još više ranjivim i presudno ga poticati na grozomornu potragu za odgovorom na pitanje tko je zapravo on, pogotovo kada društvena praksa prema njemu i njegovu (njemačkom) porijeklu počinje izražavati „nepovjerenje“ i nerazumijevanje držeći ih kolektivnim krivcima za sve zlo koje se dogodilo. To će samo još više ubrzati i osnažiti junakovu potragu za odgovorom o svojem identitetu i o ljudima „kojih više nema, ljudima o kojima gotovo ništa ne zna, a trebao bi znati“³⁰ i o kojima u knjigama, u službenoj historiji, ne piše ništa. S vremenom će to u junakovu životu otvoriti i bolno pitanje osobnog pripadanja: „i ovamo i onamo, ni ovamo ni onamo“ (str. 129), poglavito pitanje krivice i stida zbog svega što podrazumijeva biti Nijemac, odnosno „što znači biti Nijemac“.³¹ Naime, ne skrivajući svoje nijemstvo („...bio sam Nijemac, bar djelomično, Nijemac dijelom naslijeđene krvi, Nijemac po majčinu mlijeku... Nijemac čak i fragmentima svojih nejasnih djetinjih uspomena i snova, Nijemac svojim dvorištem na Švabenbajeru...“³²), Bauerov junak postaje svjestan težine svega onoga što nijemstvo podrazumijeva, pa i „osjećaja krivice za izazivanje rata, za sve zločine njemačkih vojnika, za zločine Princ Eugen Divizije, za genocid Židova“.³³ Svijest i spoznaja da se s tim teretom „treba nositi“, Bauerova junaka potiče – kazuje roman – da za maturalni rad izabere temu o Njemcima u književnosti poslije oslobođenja. Priznajući da je sam izbor teme imao snagu unutarnjeg imperativa, razloge tomu treba potražiti i u junakovoj potrebi da se ospore literarni stereotipovi kakvi o Njemcima u (todobnoj) književnosti vladaju. Naime, osim kao „genijalni mučitelj, inkarnacija nekih nestvarnih mora, sasvim sablastan san u kojem se ljudsko čudovište služi inteligencijom“³⁴, likovi Nijemaca u književnosti su „sasvim nemotivirani“ i kao likovi i kao ljudska bića, takvi da su izazivali emocije mržnje i slično. Za Bauerova junaka/pripovjedača/Bauera to je otvaralo ne samo pitanja same književnosti, nego istovremeno i vrata sumnjama u mnoge povijesne činjenice i dotad neupitne istine.

Potragu za zavičajem – a svojom najdubljom dimenzijom roman zapravo i jest potraga za njime/identitetom – poglavito nakon vojske u kojoj shvaća da ne želi „biti biće drugoga reda“, Bauerov (autobiografski) pripovjedač nastavlja tako da obilazi mjesnog svećenika koji mu kazuje da su njegovi

³⁰ Isto, str. 99.

³¹ Isto, str. 128.

³² Isto, str. 128.

³³ Isto, str. 129.

³⁴ Isto, str. 133.

roditelji bili „nevine žrtve odmazde koja danas još uvijek nema pravo na svoju javnost“.³⁵ Nakon što otkrije pravo ime/identitet, u romanu junak Lukijan Pavlović svoju ulogu „predaje“ junaku Ludwigu Baueru koji postupno slaže detalje složenog mozaika činjenica vezanih za njega samoga, ali i ljude protjerane/izbrisane iz svojega zavičaja.

Dionica pripovjedačeve potrage za identitetom tijekom studija dobiva na intenzitetu. Priznajući da ta potraga postaje „njegovom neurozom“, Bauerov junak odlazi u Prag. Bježeći – kako sam ističe – „od svog dotadašnjeg zavičaja“, Bauerov se (autobiografski) junak kreće u krugu intelektualaca i disidenata, odakle oboružan novim iskustvima odlazi u Njemačku. I premda mu prijatelj iz djetinjstva, koji se dobro snašao u Njemačkoj, sugerira da baci pasoš i da se odreče državljanstva, nakon čega može računati na pomoć predviđenu za useljenike-sunarodnjake, ne želi „kupovati svoje pravo na ostanak“. Odbivši to odlučuje se na povratak kući, uzvraćajući mu da je sva „svoja traženja i vrludanja proživio zbog povratka“³⁶ tamo gdje je „kod kuće“, kako to sugerira prva i završna slika/san koja uokviruje ovu knjigu. Slika i najdublja o/poruka istovremeno!

5. Bauerova tema o sudbini podunavskih Nijemaca/Folksdojčera izražena u tim romanima obuhvaća više od stoljeća i pol dug vremenski period, od doseljavanja na ove prostore sredinom devetnaestoga stoljeća pa sve do naših dana. Na prostoru na kojem je Povijest igrala često nepredvidive uloge, i na njihovim je životima i sudbinama izražavala nepredvidivosti svoje ideološke prakse, uglavnom s potresnim i tragičnim posljedicama. U igri s njezinim nedokučivim zakonima pokazivala je svoju moć i snagu pretvarajući ih u žrtve i gubitnike, svejedno je li riječ o pojedincima ili pak cijelome kolektivu, poglavito u vremenima kada je Ideologija – neovisno o svojem predznaku, a oni su se često mijenjali i zamjenjivali uloge i praksu – bila mjera čovjekova života, njegovih istina i njegove identifikacije. Tako su, u vrijeme kada su došli na prostore o kojima pripovijeda Bauer, njegovi likovi (Weberovi, Brucknerovi, Geigerovi, Bauerovi...) zdušno, svim svojim znanjima i umijećima, djelovali na boljitak svojih sredina i ljudi s kojima su živjeli. Bauer tako pripovijeda o njima kao majstorima, graditeljima, intelektualcima, profesorima i glazbenicima koji su nastojali biti u skladu sa svijetom oko sebe. Nastojeći razumijevati sebe i druge, ni po čemu se nisu htjeli razlikovati od ljudi s kojima su živjeli, pa su zato i zapamćeni kao ljudi o „kojima se uspomene ne čuvaju u muzejima“.

³⁵ *Zavičaj, zaborav*, str. 194.

³⁶ Isto, str. 416.

Ključna je Bauerova misao da „ljudi pripadaju zemlji na kojoj žive“. Zato je i osjećaju svojom, zemljom svojih grobova, svojim zavičajem: mjestom najdublje identifikacije, zalogom identiteta. Zato Bauerovi likovi, kroz usta Janove/Hansove majke i Bauerove majke i mogu reći: *To je moj zavičaj... Das ist auch unsere Heimat, Hansi, odnosno (...) mi ostajemo ovdje, mi ostajemo kod kuće.*

Bauerova književnost pokazuje da Povijest sa svojim opterećenjima, nacionalnim mitologijama i ideološkom praksom nije nimalo štedjela njegove likove, kao što nije štedjela ni druge koji su joj bili na putu. Drastično se uplićući u njihove živote dovodila ih je u brojna i različita iskušenja iz kojih su izlazili s mnogim ožiljcima, najčešće kao žrtve. Iako su, kako kaže Bauer, njegovi likovi odbacivali sve kvalifikative koji bih razlikovali od drugih, njihovo porijeklo nerijetko je bilo teret s kojim su se morali nositi. Zbog toga što ih za drugoga rata dio nije mogao odoljeti zovu velikonjemačke ideologije, cijelomu je kolektivu nametnuta krivica i grijeh. Voljom pobjednika i *osloboditelja* oduzimani su im zemlja i bogatstva, mnogi su prošli logore i interacije, a brojni su zauvijek napustili svoja mjesta i svoj zavičaj. Mnogi su pak, ne želeći napustiti svoju zemlju, kako bi preživjeli, morali zaniijekati porijeklo, promijeniti imena, skrivati se govoriti materinskim jezikom i slično. Bili su prokazivani, ljudski i moralno omalovažavani i stigmatizirani grijehom kolektivnih krivaca... Nerijetko su bili građanima drugoga reda. U takvim okolnostima svakako valja tražiti razloge neprilagođenosti i nerazumijevanja, nepovjerenja i povučenosti Bauerovih likova. S osjećajem „da nisu ni njihovi, ali ni naši“, da se poslužimo karakterizacijom s posljednjih stranica *Zavičaja, zaborava*, Bauerovi likovi „bježe u potrazi za igubljenim zavičajem“, ne želeći ga se odreći čak i u trenucima kada su, poput mnogih, odlazili u Njemačku na rad. Iako su se mogli okoristiti povlasticama koje je „svoja zemlja“ davala „useljenicima-sunarodnjacima“ nisu trgovali osjećajima, ostajući uspravno u dostojanstvenoj i neraskidivoj vezanosti za zavičaj, koji nikada nisu vidjeli tamo nego – tu i ovdje, svjesno noseći teret grijeha za zlo koji su njihovi sunarodnjaci napravili. Bauerov (autobiografski) junak zato i može reći: *dostojni (smo) biti Nijemci onoliko koliko se dostojno odnosimo prema greškama prošlosti*.³⁷

Književna kritika je u pravu kada ističe da u sudbinama Bauerovih likova nije teško prepoznati samo komplekse jedne nedovoljno poznate i godinama zabranjene teme, nego i lica njegove osobne sudbine. Bez obzira na česte promjene pripovjedačkih perspektiva, stupanj i uvjerljivost literarne obrade i fikcionalizacije, u njegovim je knjigama i u sudbinama njegovih likova sadržan dio osobnog i kolektivnog tereta koji im osigurava posebnu dramsku težinu, tim

³⁷ Isto, str. 400.

više što je u njih ugrađen dio onih iskustava koje i sam nosi kao djeliće svoje egzistencije. Takvim postupcima Baueroва književnost svjedoči da je pričanje uvijek u „funkciji rada na otkrivanju vlastitog identiteta“.³⁸ Stoga je u svaki od njegovih likova ugrađeno ponešto od onih sadržaja što ih je sam proživljao ili su ih proživljavali njemu bliski. Bauer tako potvrđuje misao da identitet – a svekoliko njegovo djelo nije do li govor na konstituiranju identiteta – nije jednoznačna i lako određiva kategorija. Kao jedinstvo različitih silnica (osoba, jezika, povijesnog prostora, kuće i zavičaja, tradicije, vjere i religije, jezika i književnosti, povijesti i ideologija, stereotipa, kulture...) identitet se konstituira od brojnih detalja i sadržaja među kojima i prostor/zavičaj ima povlašteno mjesto. Zavičajni identitet, o kojemu Baueroва na uvjerljiv književni način govori, neodvojivi je dio osobnoga identiteta, u kojemu – što je u kritici također istaknuto – jezičnom identitetu također pripada znakovito mjesto, o čemu svjedoči višejezičnost kojom govore Bauerovi likovi. Uza standard kao dominantno obilježje, u Bauerovoj su književnosti na djelu i njemački i iskrivljeni njemački, zatim jezik doseljenika, lokalni govori i slično.

U ovome radu nastojali smo, prizivom Bauerovih romana i njihovih ključnih naglasaka, osvijestiti da je svojom književnošću Bauer ispisao vriedne stranice o sudbini Nijemaca na ovim prostorima u kovitlacima povijesti dvadesetoga stoljeća. O temi o kojoj se godinama nije smjelo govoriti ispisao je zrelo i književno uvjerljivo djelo, postrance animoziteta i ideoloških opterećenja koja su kovitlala sudbinama njegovih likova tijekom povijesti. Pri tome je glasno poručio da se o tome ne smije šutjeti. Takvom impostacijom a još više dubinom poruka Baueroва je književnost na sebe preuzela i ulogu svjedočenja prošlosti i suočavanja s njome, pozivajući na čišćenje pamćenja kako se zlo – a sudbine Bauerovih likova žrtve su nepredvidivih oblika zla – ne bi ponovilo.

Ivan BOŠKOVIĆ

FACING THE PAST AND ERASING MEMORY IN NOVELS OF LUDWIG BAUER: IDENTITY AND HOMELAND IN BAUER'S LITERATURE

The most important sections of the literary work of Ludwig Bauer are dedicated to the destiny of Germans (Wolksdeutchers) in whirls of history in the 20th century. He discussed, maturely and convincingly, the topic which

³⁸ Andrea Zlatar, *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004., str. 188.

was a taboo until recently, putting aside ideological pressures and animosity, stressing that nobody should be silent about that. With a call for memory erasing, his literature has also assumed the role of witnessing the past and facing “little parts of the hidden truth”. Searching the answers to those questions, his characters, in whom it is not difficult to recognise faces of his own destiny, do not accept the phrase “neither ours nor theirs”, but with their own work and acting they prove their place and homeland.

Key words: *Bauer, literature, Volksdeutchers, erasing memory, identity, homeland*